

Demokratin som kapitalets gemenskap En provisorisk kritik av demokratin

Leo Björk

Artikeln som följer är en kortfattad och koncis kritik av demokratin både som ideologi och materiell realitet. Den tar sin utgångspunkt i Antagonism Press pamflett *Bordiga versus Pannekoek* som riff-raff planerar att ge ut i svensk översättning längre fram i år. I nämnda pamflett ges en genomgång av skillnaderna och likheterna mellan den tysk-holländska och italienska kommunistiska vänstern (Pannekoek och Bordiga får stå som representanter för varsin sida av vänsterkommunismen) i frågor som parti, klass, självförvaltning, fackföreningar och, vilket vi här tagit fasta på, arbetardemokrati och proletär diktatur. Artikeln är långt ifrån en fullständig kritik av demokratin, men ger åtminstone på sitt blygsamma antal sidor ett utkast till en mer omfattande analys. Trots att den är skriven utifrån *Bordiga versus Pannekoek* står den bra för sig själv, men den kommer framöver även att kunna fungera som ett tillbörligt komplement till pamfletten.

Demokratin som kapitalets gemenskap En provisorisk kritik av demokratin

Demokrati är, i likhet med alla statsformer, i grunden en självmotsägelse, en osanning, bara hyckleri ... Politisk frihet är falsk frihet, det värsta möjliga slaveri; ett yttre sken av frihet och därför slaveriets verklighet.

Friedrich Engels¹

Liksom Marx och Engels efter Pariskommunen fick revidera uppfattningen i *Kommunistiska manifestet* om att ”erövra demokratin”² till att ”arbetarklassen inte helt enkelt kan ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna syften”³, så leder 1900-talets revolutionära historiska erfarenheter oss till – trots att Marx teori i sig borde ha kunnat leda oss hit, och trots att det redan har förståtts till och från av den ena eller andra teoretikern och i det ena eller andra upproret – att upprättandet av ett proletärt (politiskt) maktorgan inte är tillräckligt, även om det må vara nödvändigt. Författarna till pamfletten *Bordiga versus Pannekoek* redogör för Amadeo Bordigas kritik av demokratin, samtidigt som de påvisar hans bristande samhälleliga perspektiv. Mot hans politiska perspektiv ställs den tysk-holländska kommunistiska vänsterns demokratism och ekonomism.⁴ Båda utgångspunkterna visar sig vara inadekvata och till viss del komplementära gentemot varandra. En slutsats blir att proletariatet ”strävar varken efter att bli härskare över staten (avvisande av en etatistisk tolkning av ’proletariatets diktatur’) eller härskare över företaget (avvisande av självförvaltning), utan upphäver betingelserna för sin egen existens och därför sig själv som klass”. Vi ska här närma oss samma fråga men försöka beröra vissa områden mer ingående, samt ytterligare framhäva vad detta proletariatets strävan är i ljuset av avvisandet av både den etatistiska tolkningen av proletariatets diktatur och självförvaltningen.

De förkapitalistiska politiska doktrinerna baserade sig på andliga begrepp och religiösa uppenbarelser, och hävdade att övernaturliga krafter tilldelat individerna olika platser och uppgifter i samhället. Kyrkan förklarade för den livegna bonden att feodalherren givits sin särskilda ställning av Gud. Ingen suveränitet stod över Gud och sålunda klargjordes den samhälleliga ordningen för att vara det naturliga tillståndet. Feodalherrens politiska och ekonomiska makt fick rätten på sin sida. Denna metafysik skulle skenbart ha lämnats i historien med den demokratiska filosofins uppkomst vid tiden för de borgerliga revolutionerna. I det feodala samhället var den ekonomiska och politiska makten intimt sammankopplad på individnivå: statsapparaten formades utifrån de rika jordägarna. Ägandet av det huvudsakliga produktionsmedlet, jorden, gav naturligt geografiskt avgränsade områden för statsmaktens utövande. Men varurelationernas utbredning bröt upp de feodala geografiska enheterna. Med kapitalismens utveckling koncentrerades produktionsmedlen till fabriken, samhället urbaniserades, varuflödet mellan kapitalister och från kapitalister till omedelbar konsumtion, och vice versa från de omedelbara producenterna till kapitalister, blev den kritiska punkten för realiserandet av värdet. Borgarklassen behövde en ny politisk mekanism för att

¹ F. Engels, ”Progress of social reform on the continent”, *The new moral world*, 1843

² K. Marx & F. Engels, *Kommunistiska manifestet*, Röda rummet, Stockholm, 1994, s. 29, korr.

³ K. Marx & F. Engels, ”Förord till den tyska utgåvan 1872”, *Kommunistiska manifestet*, Röda rummet, Stockholm, 1994, s. 45

⁴ Här som så ofta i jämförelser används två något vulgariserade bilder av de motsatta vänsterkommunistiska polerna. Tysk-holländarna var självfallet inte renodlade demokrater och ekonomister, men de hade en viss slagsida åt det. Bordiga var inte heller alltid den inbitna leninisten som det ibland ges sken av, men som med de förra hade han en slagsida åt det.

utöva sitt herravälde. Den skulle visa sig vara just demokratin. Med den gamla metafysiken bakom sig introducerades istället en ny metafysik med individen som den suveräna enheten.⁵ Bordiga förklarar:

Istället för att bedöma värdet hos individens åsikter utifrån hans sammansatta existensbetingelser, dvs. det förhållande han står i till andra, så slås detta värde fast *a priori* genom hypotesen om individens "suveränitet". Det hela mynnar alltså ut i ett förnekande av att det mänskliga medvetandet är ett konkret uttryck för de materiella existensbetingelserna.

Utan tvivel är individen en enhet ur biologisk synpunkt, men man kan inte betrakta individen som den samhälleliga organiseringens grundval utan att hamna i metafysiskt nonsens. Ser man saken utifrån ett samhälleligt perspektiv, betyder ju inte alla individ-enheter lika mycket. Kollektivet uppstår ur relationer och grupperingar i vilka den enskilda individens ställning och verksamhet inte kommer sig av en individuell funktion, utan av en kollektiv funktion som bestäms av många olika slags inverkan från den sociala miljön.

Gud skaparen – eller något annat slags allmakt som styr universums öde – har skänkt varje enskild individ den elementära egenskapen att vara en autonom, väldefinierad molekyl, utrustad med medvetenhet, fri vilja och eget ansvar inom det sociala sammanhangets ram, oberoende av vissa faktorer som kommer sig av omgivningens och miljöns fysiska påverkan.⁶

Detta resonemang är analogt med Marx påstående att "Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande."⁷ Bordigas uppfattning att partiet endast innesluter en minoritet av arbetarklassen finner en motsvarighet i att "[d]en härskande klassens tankar är under varje epok de härskande tankarna"⁸. Bordiga uppehåller sig kring denna fråga i "Parti och klass" och finner sin lösning i partiet som bärare av proletariats medvetande. Här torde Bordigas kritik av demokratin i kombination med Anton Pannekoeks "spontanism" ge en något annorlunda lösning som ger större tilltro till proletärernas eget medvetande. Ett svar ges hos Martin Glaberman som i Marx och Antonio Gramscis efterföljd insåg att det är skillnad på vad arbetare tänker och vad de verkligen tänker.⁹ I nummer sex av *riff-raff* introducerade vi även begreppet *praktisk reflexivitet*, vilket kan ses som ett överskridande av dessa två motsatta poler. Där leninismen (och Bordiga) tenderar att ha praktik utan reflekterande och rådkommunismen reflekterande utan praktik. Det vill säga, leninisten uppfattar sig som stående utanför den objektivitet hon vill förändra, hon reflekterar inte över sin situation som varandes proletär, medan rådkommunisten reflekterar som proletär men är livrädd för att ingripa i klasskampen och därmed substituera klassens kamp. Med praktisk reflexivitet uppfattar vi förståelse och förändring som delar i en och samma samhälleliga process, inte som samma sak, men ändå oskiljaktiga från varandra. "Vi står inte utanför och reflekterar över något objekt utan befinner oss i 'objektet'. Vårt teoretiska projekt, *riff-raff*, är vår 'praktiska reflexivitet'..."¹⁰

Den borgerliga metafysiken förstår demokratin som en allmängiltig princip – som ideologi – och den förväntas således vara ett begrepp som omfattar samhällets alla aspekter. Den framställs som synonymt med marknadsekonomi, tolerans, öppenhet osv. Den demokratiska ideologin bygger på illusionen om att rätt förmedlande procedurer ger individerna i samhället största möjliga kontroll över sina liv.¹¹ Demokratin mystifierar därför vår förståelse av världen. Utifrån Bordigas kritik

⁵ Italiens kommunistiska parti (den verkliga författaren är sannolikt Amadeo Bordiga), *Den demokratiska principen*, Förbundet för ett revolutionärt parti, Bromma (inget årtal angivet)

⁶ Ibid., korr.

⁷ K. Marx, Förordet i *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Proletärkultur, Göteborg, 1981, s. 9

⁸ K. Marx & F. Engels, "Den tyska ideologin", *Människans frigörelse*, Daidalos, Göteborg, 1995, s. 166

⁹ "Tanken att en majoritet i UAW under andra världskriget röstade för att fortsätta sin strejkförbudsförbindelse, och medan omröstningen hölls så gick den absoluta majoriteten av bilarbetarna ut i strejk. Så vad fan tror de: strejkförbud eller att de hade rätt att strejka? Det är motsägelsefullt. De tyckte att de skulle ha strejkförbud, men när förmannen kollade på dem på ett visst sätt, så slutade de arbeta. Det var det Marx intresserade sig för. Marx säger att det spelar ingen roll vad arbetare tänker, eller ens vad arbetarklassen som helhet tänker, det handlar om vad de kommer att tvingas till att göra. De tvingas att göra motstånd mot arbetets väsen.", *En revolutionär optimist: intervju med Martin Glaberman*, för kommunism, 2003, s. 15 <www.riff-raff.se/lasvart/rev_opt.php>

¹⁰ riff-raff, "Förbi förfall och vidare – inledning", *riff-raff* #6, 2004, s. 10. Se även Marcel, "Angreppets och undandragandets kommunism", *riff-raff* #7, 2005, s. 129–132

¹¹ Se "The implosion point of democratist ideology", *Le brise-glace* #2–3, 1989, för ett liknande resonemang.

mot Tredje internationalens ”demokratiska centralism”¹², skulle vi säga att det döljs att demokratin är en *organisatorisk mekanism* som är alltigenom betingad av det innehåll den opererar med. Demokratismen lägger sig som en dimridå: den får oss att titta efter vilka beslut som tas om förhållandena, istället för att se hur de samhälleliga förhållandena bestämmer de beslut som tas. I varje institution, i den statliga såväl som i vänsterorganisationen, är besluten tagna utanför den innan ordföranden slagit klubban i bordet och förklarar mötet öppnat: institutionen förmedlar ett inflöde av mellanmänniska relationer.¹³ Med en sådan utgångspunkt kan man vare sig förkasta eller bejubla demokratin, utan blott se den som ett instrument i givna situationer. *Men att behandla demokratin som en form som kan innesluta väsensskilt innehåll, ger i slutändan inte mer än en partiell kritik av alienationen.* Demokratin har ett från formen oskiljbart innehåll – något som inte är särskilt häpnadsväckande eftersom den moderna demokratin växte fram parallellt med det moderna samhällets utveckling – som vi förhoppningsvis här kan komma några steg närmare. När borgarklassen införlivade demokratin i det politiska livet var det något exklusivt ämnat för borgarna. Demokratin var inte ”demokratisk” (eller snarare var den vare sig mer eller mindre demokratisk än dagens demokrati) – politiken var frånskild arbetarklassen – det blev den först senare, med början i 1800-talets andra hälft, i och med arbetarklassens kamp för inflytande. Samhällets demokratisering genom arbetarrörelsen var en del av klassens integrering i staten. En klass som undertrycker sig själv är mer lätthanterlig än en klass som måste förtryckas ovanifrån. När arbetarnas sociala vara alltmer determineras av kapitalet blir den politisk-demokratiska aktiviteten ofarlig. Demokratin har givit arbetarna lika stort inflytande över politiken som de har över arbetet. Demokratiseringen kan på så sätt ses som en politisk aspekt av kapitalets reella underordnande (subsumtion) av arbetet.

En kritik av kapitalismen för dess avsaknad av demokrati innebär inte mer än en kritik av kapitalismen i sin nuvarande konkreta form – ingalunda en kritik av kapitalismen som sådan. Det är endast en *politisk* kritik, inte en *samhällelig* dito. Vårt mål är inte ekonomisk demokrati – självförvaltning – det vill säga demokratisering till ekonomin. Ett sådant synsätt innebär att demokratin ska börja operera med ett oförändrat innehåll: kapitalet ska förvaltas demokratiskt istället för av fristående kapitalister. Men förvaltningen förändrar inte kapitalets generella rörelselagar. Det av arbetare förvaltade företaget kommer till exempel att stå under samma press av marknadsmekanismerna som det typiska kapitalistägda företaget. Produktionen begränsas till den allmänt rådande arbetsorganisationen och tekniken: den teknologi arbetarna har till förfogande är en kapitalistisk teknologi, den arbetsorganisation som är konkurrenskraftig är en kapitalistisk arbetsorganisation. Det är inte kapitalisten som styr kapitalet, det är kapitalet som styr kapitalisten. På samma sätt kan det aldrig vara arbetarna som styr kapitalet, det kommer alltid vara kapitalet som styr arbetarna. Arbetarna kan förgöra kapitalet genom att förgöra sig själva som klass, men inte kontrollera och styra det utanför kapitalets egen logik. Varje försök till att överta kapitalet för att styra in det i en riktning som ska tjäna hela mänskligheten, blir i praktiken kontrarevolutionärt då det hämmar alla försök till kommunism. Detta självförvaltningsperspektiv som har varit en återkommande tendens inom rådkommunismen (såväl som inom den anarkistiska traditionen), kan möjligen spåras till den analys av ”Sovjetunionen” som rådkommunisterna gjorde. Fokus lades på byråkratin: partidisciplin och ledare tenderade att utmålas som orsaken till att oktoberrevolutionen inte lyckades göra upp med kapitalismen. Mot det hierarkiska ställde man naturligt upp dess motsats: kamp underifrån, fördömande av ledare osv. En sådan kritik av leninismen är givetvis nödvändig (något som Bordiga saknade), men revolutionen blir utan ett helhetsperspektiv på kapitalet lätt en fråga om ledare och ledda. Istället för byråkrati föreslår man självförvaltning. Bordiga däremot intresserade sig inte särskilt mycket för byråkratin eller för några andra specifika politiska former i det ”degenererade” Ryssland, han försökte blott visa att produktionssättet till sitt innehåll var kapitalistiskt. För honom var det aldrig frågan om statskapitalism, det var kort och gott kapitalism. Byråkratin var blott ett privilegierat politiskt skikt och han motsatte sig fixeringen vid att finna individer som går att definiera som kapitalister eller substitut därtill. Detta, menade han, saknade Marx förståelse av kapitalet som en kraft som står ovanför specifika individer. Det förra synsättet riskerar att avlägsna det kapitalistiska produktionssättet från teorin där det senare direkt angriper kapitalrelationen. Därmed är det dock inte sagt att Bordigas teori om Ryssland i sin helhet är korrekt, bara att den har en intressantare utgångspunkt.¹⁴

¹² Bordiga föreslog istället en ”organisk centralism”, där ”organisk” står för kontinuitet i tiden och ”centralism” för kontinuitet i rummet. Han menade visserligen att demokratiska mekanismer kunde fungera, och gjorde det, för tillfället inom partiet, men att demokratin som sådan inte kunde upphöjas till en programsak. Se *Den demokratiska principen*.

¹³ Detta är något grovt uttryckt, besluten är naturligtvis inte absolut determinerade i förväg. Men huvudpoängen är att institutionen inte är autonom från det sammanhang den verkar i. Den demokratiska institutionen är ingen suveränitet utan en del av den kapitalistiska totaliteten och med detta är det senare den förras förutsättning.

¹⁴ För mer läsning om den tysk-holländska och italienska kommunistiska vänsterns syn på Ryssland, se ”What was the USSR? Towards a theory of the deformation of value under state capitalism. Part III, Left communism and the Russian revolution”, *Aufheben* #8, 1999.

För Bordiga uppträder kommunismens innehåll i doktrinär analys och kritik, det är något som enkelt kan förstås vid ett adekvat bruk av den marxiska metoden; bara vi håller våra teoretiska verktyg rätt kan vi utmejsla en segersäll taktik för att forma ett disciplinerat enhetligt parti och avlossa en centraliserad attack mot kapitalet. Visserligen skapar man vare sig revolutioner eller partier enligt Bordiga¹⁵, de växer fram dynamiskt med klassens och kapitalets utveckling. Men med insikten att kommunismen är latent beskriven mellan raderna i *Kapitalet* kan man göra sig alltför säker på att den går att förutsäga. Den verkliga rörelsen som formar programmet, vilket oupphörligen på nytt måste utrönas, utvidgas till en genomgripande homogen representation. Således uppfattas revolutionen som en mer eller mindre planerad process. De sociala krafter, de otaliga subjekt, representativa organ, proletärerens schizofreni som både arbetare och människor, för att bara nämna något av det som formar rörelsens sammansatthet, ger oss hellre en bild av revolutionen som en ogenomskådlig komplexitet. Om revolutionen av Bordiga uppfattas som homogen och planerad med tillfälliga heterogena och kaotiska avvikelser, uppfattas den av oss som heterogen och kaotisk med en, ur klassens kommunistiska tendenser sprungen, homogen kärna och med planerade delmoment. För att tala med Marx: *anarkins parti* mot ordningens parti. Klassen har i strävandet varit på väg bort från kapitalet sedan sin födelse, men ingen vet – inte ens Marx visste – vad vår slutdestination är förrän klassen har skapat den. Det finns inte en på förhand utstakad väg till det kommunistiska lyckoriket: klassen måste staka ut sin väg i kamp. Med Bordigas inställning är det enkelt att anamma ett ensidigt politiskt perspektiv. Med vår uppfattning blir en kritik av samma perspektiv ofrånkomligt. Bordiga har otvivelaktigt en förståelse av kommunismen som klassens rörelse och ser det revolutionära projektet som en *fullständig* samhällsomvandling. Emellertid kanaliseras Bordiga den verkliga rörelsen genom partiet, med den uppenbara risken att lämna fälten utanför den proletära diktaturens orörda.

Den samhällskraft som kan spränga kapitalet i bitar är inte upprättandet av demokratiska val- och beslutsmekanismer i produktionen, oavsett om de göder eller stryker kapitalet, men *proletärerens vägran* i dess rudimentära och mer utvecklade former. Således är inte den brännande frågan *vem* som förvaltar utan *vad* som förvaltas.¹⁶ Denna kritik framför Bordiga mot rådkommunismen – som han avvisar som en form av syndikalism¹⁷ – men med hans perspektiv rör sig kritiken framförallt inom det strikt politiska spektrat. Mot den borgerliga uppdelningen i beslutsfattande och verkställande mekanismer ställer han de ryska erfarenheterna där ”att delta i det politiska livets funktioner är – om inte för det överväldigande flertalet väljare, så dock för en stor del av deras delegater – något som pågår fortlöpande, hela tiden, och inte bara då och då”¹⁸. Här finner vi ett väsentligt innehåll: det kännetecknande för klassens kamp är rörelsen. Hur väl Bordigas analys av ryssarnas framsteg gentemot den borgerliga demokratin stämmer överens med verkligheten låter vi här vara osagt. Det intressanta är kritiken av demokratin axiom: uppstyckningen av livet i skiljda verksamheter som alieneras från varandra. Medan kapitalrelationen i sig innebär en sådan separering är demokratin en fördjupning som nedärvs från dess förutsatta produktionsätt. Kapitalet grundlägger förhållandena produktiv–reproduktiv, arbete–fritid (något som blev reellt konkretiserat först under 1800-talet), ekonomi–politik osv. Demokratin skapar i sin tur en annan separering på ett redan avskilt område: den styckar upp det alienerade politiska livet ytterligare. Aktiviteten att forma oss själva och världen begränsas av formella procedurer. Om du vill förändra din omgivning ska du vända dig till politikern. Det ligger på dennes bord. Och om du väljer att gå den demokratiska vägen är politikern bara tillgänglig en dag var fjärde år. Din egen uppgift är bestämd som lönearbetare, hemmafru, arbetslös, student osv. Möjligheterna för skapande verksamhet är fastställda inom de mest snäva ramar. Den kommunistiska kritiken av demokratin utgår från att beslut och handling måste integreras i varandra till en helhetsprocess av det mänskliga livet. Kommunismen förutsätter förmedlingarnas upplösning.

Klasskampen ses av många socialister som en kamp om *makten*. Men vilken makt? Den uppfattas allt som oftast som den politiska makten eller som makten över produktionsmedlen. Det talas om en formell makt som mystifierar proletärens verkliga existensbetingelser. Kampen reduceras till en strid om principer. Detta gäller för ett ensidigt ekonomiskt självförvaltningsperspektiv såväl som för ett politiskt perspektiv där gripandet av den politiska makten tillmäts den avgörande betydelsen. Klassens kamp tar sin utgångspunkt i våra omedelbara behov och begär, i nödvändigheten. Den ständiga motsättningen i våra liv, som särskilt tydligt illustreras utifrån och manifesteras på arbetsplatserna, mellan våra liv och vår kreativitet och kapitalets

¹⁵ "Partito e azione di classe" ('Party and class action'), *Rassegna comunista* #4, 31 maj, 1921 <<http://www.marxists.org/archive/bordiga/works/1921/classact.htm>>

¹⁶ Amadeo Bordiga, "Ta över fabriken eller ta makten?", *riff-raff* #7, 2005, s. 43f

¹⁷ Bordiga kunde göra ett sådant avvisande eftersom han associerade arbetarråd med fackföreningar och ekonomism (i jämförelse med Tyskland hade arbetarråden i Italien i mycket högre grad varit knutna till fackföreningarna). Bordiga var inte motståndare till fackföreningar, men han krävde partiets ledarskap. När rådkommunisterna så krävde arbetarrådets makt såg han det därför som en ekonomism likartad syndikalismens.

¹⁸ Italiens kommunistiska parti, *Den demokratiska principen*

strävan efter fortsatt och accelererande kapitalackumulation, mellan vår, som människor, utifrån tilldelade plats, i förhållande till maskinen, i arbetsorganisationen, och vår strävan att bryta alienationen och övervinna de hinder som satts i vägen för att ta kontrollen över vår skapande verksamhet. Vi tillåts existera, men förvägras livet självt. Proletariatets verkliga situation visar oss att kampen gäller *makten* över vår *livsaktivitet*. Den frihet som eftersträvas i en sådan kamp är ingen juridisk, moralisk eller metafysisk frihet. Det är en reell frihet i våra dagliga liv. Friheten att bestämma vad och hur mycket som ska produceras och framförallt *hur* man ska producera. Det vill säga hur och i vilka sociala sammanhang vi omsätter vår skapande verksamhet.¹⁹ En sådan frihet i våra dagliga aktiviteter innebär erövrandet av det *mänskliga* livet. Det kommunistiska projektet innebär alltså att bryta all isolation och separering i våra liv, att olika aspekter av vår tillvaro åtskiljs som separata verksamheter; där produktionen av våra existensmedel är den ytterst bestämmande specialiserade aktiviteten. Detta är innebörden av att *kommunismen är den materiella mänskliga gemenskapen*. Den demokratiska synpunkten uppfattar blott behovet av att erövra det *politiska* och *ekonomiska* livet.²⁰ Demokratin visar sig vara otillräcklig inför alienationen och framträder i motsättning till kommunismen som en förmedling mellan människor i ett samhälle där vi är isolerade från varandra – med andra ord som en förmedlad gemenskap i en värld av kapital. Mot demokratism och självförvaltningsfetischism måste vi därför förstå kommunismen inte som *demokratins utvidgning till ekonomin*, utan som *förgörandet av bådaderna* så som vi känner dem idag.

¹⁹ Paul Cardan, "Socialismens innebörd", *Vi vill ha allting!*, Kämpa tillsammans!, Malmö, 2003, s. 152f

²⁰ K. Marx, "Kritiska anmärkningar till artikeln 'Kungen av Preussen och socialreformen'. Av en preussare", *riff-raff* #7, 2005, s. 215ff